

РАСОВА ІДЕОЛОГІЯ НІМЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ: ВИТОКИ, ПРОЯВ

Кириченко Артем,

магістрант I курсу другого (магістерського)
рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: artyomkirichenko01@gmail.com

Науковий керівник: **Бабак Оксана,**

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії України
та всесвітньої історії
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка

Німецький націонал-соціалізм, або ж нацизм, служив ідеологічною основою для тоталітарної системи, сформованої у Німеччині за правління Адольфа Гітлера та його політичної партії, Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (NSDAP). Нацизм мав деякі спільні риси з італійським фашизмом, наприклад, побудований на базі реваншизму популістський характер, і апеляції до націоналістичних ідей, але нацизм вирізняється більш ірраціональними принципами. Центральним у нацистській філософії було поняття «волі», особливо волі вождя, який виступав як харизматична фігура, що заохочувала націю досягти своєї історичної місії будь-якими необхідними засобами, включаючи безжальне винищення своїх уявних супротивників [1].

Еволюція мілітаристської традиції Пруссії, зумовлена необхідністю домінування над роздробленими німецькими територіями під час правління Фрідріха Вільгельма I (1688–1740), Фрідріха Великого (1712–1768) і Отто фон Бісмарка (1815–1898), завершилася формуванням однієї з найбільш дисциплінованих армій Європи. Ця військова сила зіграла важливу роль у остаточному об'єднанні Пруссією німецьких територій [2, с. 187–200].

Значну роль у формуванні нацизму відіграла епоха романтизму, яка протиставляла себе раціоналізму та надбанням і принципам, що сформувалися у філософській думці після французької революції. Мова йде саме про політичний романтизм, з його акцентом на цінності минулого, які були втрачені з плином часу, до цього періоду відноситься важлива для ідеології націонал-соціалізму концепція надлюдини (нім. *Übermensch*) Фрідріха Ніцше. Також на XIX ст. прийшовся період

розквіту політичної науки, і в цей період сформували свої концепції та висловлювали погляди такі діячі як граф де Гобіно (1816–1882), Ріхард Вагнер (1813–1883) і Х'юстон Стюарт Чемберлен (1855–1927) – всі вони мали вплив на ранні концепції нацизму [3, с. 22–25; 4].

У цьому дослідженні ми заглиблюємось у расову основу нацистської ідеології, досліджуючи її походження, прояви та наслідки. Досліджуючи ідеологічне підґрунтя нацистської расової теорії та її перетворення в політичну практику, ми прагнемо зрозуміти глибокий вплив расового мислення на одну з найтемніших сторінок історії людства. За допомогою цього аналізу ми прагнемо висвітлити небезпеку расового екстремізму та підкреслити необхідність протистояння та боротьби з ідеологіями, що ґрунтуються на ненависті, фанатизмі та дегуманізації.

Ідеологічна основа націонал-соціалізму була глибоко вкорінена в концепції нордичної теорії, яка підтримувала передбачуване панування германської «арійської» раси. Ця система переконань, центральна для нацистської ідеології, послужила стрижневою точкою розмежування нацизму та інших форм фашизму. Конструювання політичного міфу навколо невід'ємної переваги германської раси було мотивовано усвідомленим історичним правом на експансію та бажанням відплати за минулу несправедливість, легітимізуючи підкорення та викорінення інших етнічних груп. Центральним у расовій доктрині, яка лежала в основі націонал-соціалістичної ідеології, було уявлення про давній конфлікт між двома різними расовими утвореннями: нібито вищою арійською расою, що походить із Балтійського регіону, та римсько-єврейською расою, що походить із Середземномор'я. Вважалося, що біологічні відмінності між цими расовими групами проявляються в відмінних духовних і фізичних характеристиках. Нацистські ідеологи наділили поняття раси міфологічними властивостями, наділяючи його містичним значенням, розглядаючи його як засіб індивідуалізації осіб серед хаотичного колективу, наділяючи їх надзвичайною енергією та здібностями. «Нордична раса», зокрема, звеличувалася в цих рамках як видатний агент і керівна сила історичного прогресу. Водночас внесок і значення інших людських груп систематично заперечувалися, а нацистська риторика переважно наголошувала на вищих і траєкторії цивілізації з Балтійського регіону. Цей наратив було перетворено у інструмент для пояснення досягнень інших народів, приписуючи їхній успіх впливу та досягненням «арійців» [5; 6].

Інтеграція таких радикальних расових принципів, які передбачають домінування «арійської» раси над іншими, служила виправданням для агресивного експансіонізму та підкорення сприйманих нижчих рас. Це категоричне заперечення гуманності негерманських народів відводило їх до підлеглого статусу, схожого на статус рабів по відношенню до

німецьких «*übermensch*»), тим самим перешкоджаючи будь-якому розгляду їхньої притаманної гідності чи прав.

Отже, у прагненні пропагувати расову теорію в суспільстві, подібно до спроб італійського фашизму та його прагнення культивувати «новий римський» архетип громадянина, державний апарат Третього Рейху створив ідеалізоване зображення арійської людини. Ця характеристика, яка була разюче схожа на свою середземноморську аналогію, зображувала арійця як міцну, працьовиту та плідную особистість, яка втілювала риси відданого воїна, відданого як державі, так і керівництву фюрера. Щоб поширити цей ідеалізований образ у суспільстві, створювалася широка мережа молодіжних організацій, а після приходу Гітлера до влади шкільні навчальні програми були переглянуті та відредаговані, для того, щоб підкреслити культивування почуття вищості серед молодих людей по відношенню до інших расових груп. Отже, пропаганда жорстокості та антисемітизму, які часто асоціюються з режимом Адольфа Гітлера, проникла в цивільні сфери суспільства [7].

Спираючись на тези, сформульовані Фрідріхом Ніцше в його основоположній праці «Так говорив Заратустра», націонал-соціалісти зіткнулися з труднощами у визначенні об'єктивних факторів, які обґрунтовували б вищий статус німецької нації, порівняно з іншими. Тому вони часто зверталися до давньо-германської міфології та містики для ідеологічного обґрунтування. Побудова арійського архетипу ґрунтувалася на поняттях згуртованості та стабільності, при цьому нордична раса була зображена як така, що за своєю природою схильна до самоорганізації та регулювання своїх інтелектуальних здібностей. Вважалося, що ця схильність до організації та контролю поширюється на всі аспекти життя, дозволяючи особам нордичного походження обходити тривалі періоди хаосу та суспільного занепаду. Навпаки, організація життя серед інших расових груп характеризувалася як фрагментований процес, позбавлений згуртованості, в якому міжособистісні та суспільні відносини перебували в стані постійного безладу.

Расова теорія, яку використовував націонал-соціалізм, породила внутрішні суперечності в самій ідеології. Хоча прихильники нацизму захищали нібито існуючу психологічну єдність арійської раси як основоположний принцип, що лежить в основі панівного статусу німців, вони водночас брали участь у тому, що можна назвати актами дезінтеграції. Наприклад, Адольф Гітлер у 1939 р. окреслив розшарування всередині німецького населення, поділяючи його на дві нерівні фракції: ті, що втілюють «жіночий елемент», становлять більшість і нібито не мають здатності до управління через вроджену схильність до підпорядкування, а ті, хто втілює «чоловічий елемент», вважаються чистими арійцями, наділеними лідерськими якостями та вродженим прагненням взяти на себе мантию правління суспільством. Це теоретичне обґрунтування,

сформульоване Гітлером, прямо корелювало з його приходом до влади та його вмінням підкоряти своєму впливу бюрократичні елементи [8].

Встановлення соціального поділу між тими, хто керує та тими, хто підпорядкується в німецькому суспільстві впливало з імперативу Адольфа Гітлера консолідувати та розширити свою владу, вимагаючи виправдання де-факто очищення державного бюрократичного апарату. Визначення придатності особи до правління цілком залежало від примхи Гітлера, не маючи жодних помітних критеріїв, що відрізняли б правлячий клас від звичайного населення. Ця риторична стратегія була розроблена насамперед для того, щоб запобігти будь-якому сумніву з боку населення щодо політичного лідерства. Більше того, нордичний принцип, який підтримувався в расовій теорії націонал-соціалізму, майже не мав реального відношення до фактичного володіння владою в країні, про що свідчать неарійські характеристики багатьох німецьких лідерів, включаючи самого Гітлера, навколо якого оберталася нацистська пропаганда. Цей поділ було кодифіковано в законі протягом періоду, що охоплював 1933–1936 рр., зокрема через роздвоєння громадянства на дві різні категорії. Перша категорія наділяла осіб нордичного арійського походження повними політичними правами, тоді як друга категорія, що складалася з неарійських громадян, систематично позбавлялася таких прав. Також було введено заборону на змішані шлюби та спільне проживання між особами з цих різних категорій, поступово розмиваючи права останньої групи аж до повного позбавлення їх прав [9].

Нацисти звернулися до евгеніки як до засобу ідентифікації та піднесення нібито вищих представників арійської раси. Створена в 1883 р. британським дослідником і натуралістом Френсісом Галтоном концепція евгеніки набула популярності на початку ХХ ст., підживлюючись догматами соціал-дарвінізму. Нацистська Німеччина перейняла заходи американських евгеністів, застосувавши примусову стерилізацію для вибіркового скорочення населення, яке вважалося «соціально неповноцінним». Риторика позитивної евгеніки пронизувала рухи, що виступали за «расову гігієну» в Третьюму Рейху, прикладом чого були суворі вимоги щодо родоводу для відбору в елітні військові частини. Вершиною цієї ініціативи стало заснування організації «Лебенсборн», яка впроваджувала методологію расового відбору з метою виведення «чистого» арійського населення згідно зі специфікаціями Гітлера [10; 11].

Дискурс, поширений у німецькому суспільстві під час правління нацистів, сприяв широкому розповсюдженню ворожості проти представників інших національностей та етнічних груп серед населення. Ця ідеологічна маніпуляція пішла на користь уряду, підживлюючи Гітлерові мегаломанські амбіції щодо глобального домінування нібито вищої арійської раси, шляхом військового завоювання та методичного

знищення расових ворогів. Історичні записи та аналізи розкривають притаманну Гітлеру манію величчя, в якій він бачив себе єдиною фігурою, здатною організувати завоювання світу та привести арійську расу до передбаченого їй світового панування.

Безумовною кульмінацією расової, великою мірою расистської політики, Третього Рейху стала практика антисемітизму. Антисемітизм не був «винаходом» ідеологів нацизму, проте термін має німецьке походження. Термін «антисемітизм» був введений в 1879 р. німецьким агітатором Вільгельмом Марром для позначення антиєврейських кампаній, що проводилися в той час в Центральній Європі. У нацистській Німеччині антисемітизм досяг небачених раніше расових масштабів. Країни християнського світу, такі як Іспанія та Англія вимагали від нацистів депортації євреїв, але нацисти, які вважали євреїв не тільки представниками нелюдської раси, а й небезпечною «раковою пухлиною», яка знищить німецький народ, прагнули «остаточного вирішення єврейського питання», вбивство всіх євреїв – чоловіків, жінок і дітей – і їх викорінення людського роду, це, за словами нацистських ідеологів, мало стати шляхом до очищення і порятунку німецького народу. Результатом цього стали близько 6 мільйонів вбитих євреїв під час Другої Світової війни [12].

Нацистський антисемітизм був унікальним. У расовій теорії націонал-соціалізму повністю ігноруються класові рамки, в силу популярності самої концепції переважання арійської раси як серед представників економічних еліт, так і серед масової аудиторії. Тематика антисемітизму активно розвивалася в школах та наукових журналах, видавалися наукові роботи з університетською базою, тощо. Де-факто антисемітизм набув ознак офіційної державної політики в Третьому Рейху, що було де-юре закріплено у 1941 році, коли ліквідація єврейського населення Європи офіційно було проголошено офіційною політикою НСДАП [13].

У той час, як євреї були головними жертвами нацизму в міру його розвитку і займали центральне місце в нацистській расовій політиці, інші групи населення також піддавалися переслідуванням. Політичні дисиденти, профспілкові активісти та соціал-демократи були одними з перших, кого заарештували і ув'язнили в концентраційні табори.

При веймарському уряді багаточисельні заборони на гомосексуальність ігнорувалися, але ця терпимість закінчилася жорстоко, коли штурмовики СА почали здійснювати набіги на гей-бари в 1933 році. Гомосексуальність була достатньою причиною для судового переслідування, нацисти систематично арештовували гомосексуалістів і поміщали їх в концентраційні табори з метою перевиховання та покарання даної категорії населення [14, с. 209–210].

Свідки Єгови також були проблемою для нацистського режиму, через їх відмову присягнути на вірність державі, реєструватися для призову,

тощо. В результаті нацисти ув'язнили багатьох з приблизно 20 000 Свідків Єгови в Німеччині. Умовою їх звільнення з концентраційних таборів стало підписання документу, в якому вони зрікалися своєї віри і брали зобов'язання не повертатися до неї, проте такою опцією мало хто скористувався, надавши перевагу мученицькій смерті перед відступництвом [15, с. 376].

Німці африканського походження, яких серед нацистів прозвали «рейнськими виродками», були нащадками німецьких матерів і французьких колоніальних африканських військ, які окупували Рейнську область після Першої світової війни, також піддавалися переслідуванням нацистів. Хоча їх переслідування носило менш систематичний характер, воно включало примусову стерилізацію і, найчастіше, інтернування в концентраційні табори. Побоювання полягало в тому, що вони стануть причиною «забруднення генофонду» і як наслідок скорочення чисельності арійської раси [16].

Широкомасштабним також було переслідування циган, яке цілком можна порівняти з винищенням євреїв, дивлячись на систематичність та жорстокість дій нацистів. Цигани часто розділяли смертну участь в газових камерах з євреями. Причиною переслідування циган також називалося «расове забруднення» [17].

У 1939 р., незабаром після початку війни, німці ініціювали програму T4 – евфемістично оформлену як програма «евтаназії» – для вбивства німців з розумовими або фізичними вадами та емоційними розладами, які самим своїм існуванням порушували нацистський ідеал арійської переваги. Їх класифікували, як таких, що недостойні жити. Також використовувалося економічне обґрунтування, оскільки цих німців вважали «марними їдцями». Нацисти вперше почали використовувати газові камери і масові крематорії в рамках цієї програми. Вбивство інвалідів стало тренувальним полігоном для ключових співробітників, які повинні були укомплектувати табори смерті за програмою «операції Рейнгардт». Німецька громадськість неоднозначно відреагувала на впровадження даної програми. І внаслідок протесту католицьких єпископів Мюнстера, які виступили проти даної програми, вона була офіційно призупинена. Тим не менш, вбивства і стерилізація серед даної категорії населення таємно тривали протягом всієї війни [18; 19, с. 139].

Расова теорія мала вплив і за межами Німеччини, після вторгнення до Польщі німецька окупаційна політика була особливо спрямована проти євреїв, але також була жорсткою відносно до поляків. У гонитві за реалізацією абсолютної расової чистоти нацисти систематично вдавалися до руйнації польського суспільства, щоб нівелювати будь-які сліди від польської державності. Нацисти вбивали польських священників і політиків, фізично винищували представників польського керівництва і

викрадали дітей польської еліти, з подальшою ціллю їх «перевиховання» у якості так званих «добровільних арійців». Багато поляків також були змушені виконувати важку роботу на межі власного виживання, були позбавлені власності і систематично відправлялися до концтаборів [20, с. 219].

Однією з причин створення образу абсолютного зла та ворога, яким став насамперед єврейський народ, а також представники інших рас та етносів, які підпадали під категорію «нижчих» за логікою ідеологів націонал-соціалізму, окрім всього іншого, за аналогією з італійським фашизмом, стала необхідність у подоланні внутрішніх розбіжностей всередині ідеології. Виправдання агресії шляхом звинувачення єврейства у експлуатації народу, звинуваченні євреїв у Першій світовій війні, а також у їх міфічному прагненні до світового панування відволікало рядового німця від проблем всередині країни, тим самим не залишаючи йому просторів для роздумів і для того, щоб задавати зайві для режиму питання, тому в суспільстві не виникало жодного спротиву, коли приватна власність тієї чи іншої єврейської сім'ї переходили у власність членів НСДАП, а їх сусіди безслідно зникали. Не виникало також жодних питань, стосовно виправдання зовнішньої агресії, механізм нацизму наскільки гарно зробив свою роботу, що категорії «марксизму» та «єврейства» сприймалися як щось тотожне, тому агресія відносно видимого «союзника» в обличчі Радянського Союзу, а також його населення не викликало жодних питань та зворотної агресії всередині німецького суспільства, яке у більшості своїй, за декілька років Гітлера при владі повністю перейняли його шовіністичні ідеї.

Висновки. Расова теорія, яку використовували ідеологи нацизму є жахливим свідченням тяжких наслідків расового екстремізму та ненависті. Псевдонаукові, ірраціональні виправдання расової ієрархії, поширені нацистами, забезпечували ідеологічне прикриття для безпрецедентних звірств. Дослідження походження, проявів і наслідків нацистської расової парадигми підкреслює небезпеку риторики дегуманізації та дискримінаційної політики. Це яскраве нагадування про здатність упереджень підживлювати незбагненні акти насильства, які неможливо виправдати. Дослідження ідеологічних аспектів націонал-соціалізму підкреслює необхідність залишатися пильними щодо потенційного відродження та поширення ідеологій, що закликають до будь-яких форм дискримінації, маніпулюють історичними ідеалами та загалом – мають популістський характер. Боротьба з расизмом та іншими ірраціональними доктринами, які пропагують колективну провину на основі довільних класифікацій, є необхідною для захисту свободи, демократії та гуманності. Лише завдяки непохитній відданості таким цінностям як людська гідність, рівність та справедливість ми зможемо

віддати належне жертвам попередніх злочинів і посилити наш опір поширенню ідей, які ставлять під загрозу основи нашої людяності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, March 27). Nazism. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Nazism>
2. Vagts, A. (1981). *A History of Militarism*. Praeger.
3. Schmitt, C., Oakes, G., & Schmitt, C. (1986). *Political romanticism*. MIT Press.
4. Фрідріх Ніцше. Так казав Заратустра: Книжка для всіх і ні для кого. Жадання влади. Переклад з німецької Анатолій Онишко та Петро Тарашук. Київ: Основи, 1993. 415 с.
5. Hutton, C. M. (2010). Nazi race theory and belief in an «Aryan race»: A profound failure of interdisciplinary communication. *The International Journal of Science in Society*, 1 (4), 149–156. URL: <https://doi.org/10.18848/1836-6236/cgp/v01i04/51498>
6. Friedlander, H. (1995). *The origins of Nazi genocide: From euthanasia to the final solution*. Univ. of North Carolina Press.
7. Wolfson, R. (1978). Chapter 11. In *Years of Change: European History, 1890–1945*. Essay, E. Arnold.
8. Mommsen, H. (1997). Hitler's Reichstag Speech of 30 January 1939. *History and Memory*, 9(1/2), 147–161. URL: <http://www.jstor.org/stable/25681003>
9. Mommsen, H (1989). «The Realization of the Unthinkable: The 'Final Solution of the Jewish Question»». In Marrus, Michael (ed.). *The «Final Solution»: The Implementation of Mass Murder. The Nazi Holocaust, Part 3. Vol. 1*. Westport, CT: Meckler. pp. 217–264.
10. Turda, M., & Weindling, P. J. (2007). «Blood and homeland»: *Eugenics and racial nationalism in Central and Southeast Europe: 1900–1940*. Central European University Press.
11. Bissell, K. (2005, June 13). *Europe | nazi past haunts «aryan» children*. BBC News. URL: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4080822.stm>
12. Berenbaum, M. (2024, April 7). anti-Semitism. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/anti-Semitism>
13. Berenbaum, M. (2024, April 3). Holocaust. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Holocaust>
14. Whisnant, C. J. (2016). *Queer identities and politics in Germany: A history, 1880-1945*. Harrington Park Press. P. 209–210.
15. Penton, M. J. (2004). *Jehovah's witnesses and the Third reich sectarian politics under persecution*. University of Toronto Press. 376 p.
16. Blackshire-Belay, C. (1996). *The African-German experience: Critical essays*. Praeger.
17. United States Holocaust Memorial Museum. (2021, June 3). *PERSECUTION OF ROMA (GYPSIES) IN PREWAR GERMANY, 1933–1939*. United States holocaust memorial museum. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/persecution-of-roma-gypsies-in-prewar-germany-1933-1939>
18. Berenbaum, M. (2024, April 5). T4 Program. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/T4-Program>
19. Hamerow, T. S. (1999). *On the road to the Wolf's Lair German resistance to Hitler*. The Belknap Press of Harvard University Press.
20. Gumkowski, J., & Lesczynski, K. (1961). *Poland under Nazi occupation*. Polonia Pub. House.